

Kuga na vratima Zagreba 1682-1683.

Članak prati epidemijski val kuge koji je krenuo 1679. iz austrijske prema slovenskoj Štajerskoj te preko Ptuja i Varaždina dalje pravicima prema Podravini i Hrvatskome zagorju stigao do Markuševca i drugih sela na zagrebačkome području. Opis bolesti i njeno razorno djelovanje u ptujskom kraju donosi se preko jedinstvenoga sačuvanog izvora, pjesme o kugi hajdinskog župnika Jurija Hauptmaniča. Fokusirajući se zatim na zagrebačku situaciju u ljeto i jesen 1682. te početak 1683, članak analizira isusovačke i franjevačke izvore, banska pisma, odluke gradečkog magistrata kao i gospodarske pokazatelje te zaključuje da je pravilnim kriznim upravljanjem izbjegnuta prodor epidemije u grad. Članak pritom ispravlja neka dosadašnja mišljenja u historiografiji, prema kojima bi bolest bila prisutna i u Gradecu. Izvori, međutim, pokazuju da je ona ostala ograničena na franjevački samostan na Kaptolu te su jedine žrtve četvorica tamošnjih fratara u kolovozu i rujnu 1682.

Uvod

Fuge cito, longe et tarde revertere! – „Bježi brzo, daleko i kasno se vrati!“ – pravilo je koje je stoljećima vrijedilo kao najbolji savjet u borbi protiv kuge.¹ Kao i u srednjem vijeku, i tijekom 17. stoljeća u europskim su zemljama epidemije zaraznih bolesti bile stalna prijetnja. Budući da su stvarni uzročnici bolesti tada još bili nepoznati, a suvremenici nisu uvijek jasno razlikovali simptome, najčešći zajednički naziv za većinu tih epidemija bio je kuga, latinski: *pestis, lues pestifera, pestilentia, contagium, contagio, epidemia*.² Prema Golecu, u povijesti

¹ BAZALA 1962: 72.

² Travner nabroja brojne nazive: „Latinska imena su, osim *pestis*, n. pr. *anthrax, bubo, carbunculus* (po bulama i oteklinama), *contagium, febris maligna* (po groznici), *lues* i.t.d. Njemački autori je imenuju *Pest, Pestillenz, Kontagion, Infektion, hitziges (pestillenzisches) Fieber, feuriges Fieber, ungarisches Fieber, ungarische Krankheit* (jer je dolazila bolest, naročito malarija, obično iz Ugarske), *Pechtialfieber, der Drus, wildes Kopfweh, die böse Krankheit, schwarze Bräune; schwarzer Tod, das grosse Sterben, der grosse Sterb, die tödtliche Läufe des gemeinen Sterbens, Sterbensläuf, das gemeine Leutesterben, das Sterbat, die schelmische Krankheit* i. dr. Francuski izrazi su na primjer, *la peste, pestilence, plaie* (rana, brazgotina), *fléau* (bič). Talijani je zovu *la peste, pestilenzia, moria* i *moria di Maderno* (naročito u južnom Tirolu). Rumunjske oznake su: *sciuma* (staroslav), *maica calatorarea* (putujuća mati) i *maica calea* (putna mati). Češki izraz je *morova rana*. Rusi i Rusini je zovu *čuma* ili *čumišče*. Među Jugoslavenima je općenito rašireno ime kuga. Izvor riječi nije poznat“. V. TRAVNER 1934: 15. Zanimljivo je da su prema Bartalovu latinsko-mađarskome rječniku, nazivi *pestis, contagium* i

i u narodnom jeziku kugom se nazivala svaka zarazna bolest koja se pojavila iznenada i na određenom mjestu, trajala nekoliko tjedana ili mjeseci, uzrokovala brzo i masovno umiranje i polako utihnula, te se “pod njezinim imenom, osim prave kuge (*pestis*), skriva još kakvih deset bolesti, od vodenih kozica, trbušnog tifusa, do kolere i gripe”.³ Prema Buklijaš kuga je dotad bila bolest koja se dijagnosticirala na temelju više ili manje prisutnih simptoma (vrućica, slabost, kužni buboni, tj. otečeni limfni čvorovi kod bubonske kuge; teža i manje specifična je slika kod druga dva oblika kuge – plućne i septikemijske) i određenih epidemioloških karakteristika (epidemijski pa i pandemijski valovi, osobito u uvjetima prenapučenosti, siromaštva, loših higijenskih prilika).⁴

Kuga kao stalna opasnost Habsburškoj Monarhiji s istoka

Skenderović uočava da je postojao obrazac širenja kuge iz Azije u Europu, koji se stoljećima ponavljao, a kugu prepoznaje kao opasnost koja je stalno prijetila s istoka i koja je u Habsburšku Monarhiju u pravilu dolazila iz smjera Turskoga Carstva, što je potvrđeno i u razdoblju 1677-1716, kada je kuga “sporadično iz Ugarske, Štajerske, Srbije i Bosne prelazila i na prostore hrvatskih zemalja – Banske Hrvatske i Slavonije”.⁵ Taj obrazac prepoznaju i drugi autori, pa tako Travner primjećuje da je “dolazila bolest, naročito malarija, obično iz Ugarske”⁶, a T. Buklijaš da kuga u Europi počinje jenjavati u 17. stoljeću, no u hrvatskim krajevima opasnost je i dalje prijetila iz Turskog Carstva.⁷ O tome svjedoči fra Luka Ibrišimović u pismu biskupu Martinu Borkoviću od 10. studenoga 1672, kada piše da je “jedina novost da je Bosnu i ostale turske krajeve poharala prestrašna kuga (*terribilissima pestis*), ali da su naši krajevi Božjom voljom zdravi”.⁸

Bazala za razdoblje od 1677. do 1697. piše da “kuga u to doba vlada u cijeloj Europi, a proširila se Austrijom sve do Beča, prešavši preko Mađarske i Štajerske”, te se “proširila čak do Češke”, a “najžešće je vladala u Mađarskoj”.⁹ Tako

epidemia sinonimi. V. BARTAL 1901: 243. Osim toga, Bartal razlikuje istočnu bubonsku kugu (*pestis orientalis bubonica*). BARTAL 1901: 85, preponsku kugu (*inguinaria pestis*) i panonsku ili ugarsku kugu (*pestis pannonica, morbus pestilentialis hungaricus*). BARTAL 1901: 429.

³ GOLEC 2001: 24.

⁴ BUKLIJAŠ 2002: 91.

⁵ SKENDEROVIĆ 2021: 79.

⁶ TRAVNER 1934: 15.

⁷ Za Dubrovačku Republiku, “Turska je smatrana stalno okuženom zemljom pa je sve što je dolazilo iz nje stavljano u karantenu”. V. BUKLIJAŠ 2002: 93.

⁸ „Novalia hic nulla sunt, nisi quod etiam Bosnam et reliquas partes Turciae terribilissima devastat pestis; nostrae tamen partes deo volente sunt sanae“. LOPAŠIĆ 1922: 24.

⁹ BAZALA 1962: 76.

Ibrišimović javlja biskupu Borkoviću 30. svibnja 1677, “novost” da je “Bosansko kraljevstvo zaposjela kuga (*pestis*), ali da su hrvatski krajevi zdravi”.¹⁰ Krajem te godine, 22. prosinca, Ibrišimović piše da je bosanski biskup potajno prebjegao iz Bosne u hrvatsko područje i kasnije u Beč jer je “cijela Bosna najtežom kugom (*gravissima peste*) zaražena”.¹¹ Sljedeće godine kuga se javila u Erdelju, u Ugarskoj uključujući današnju Slovačku te se širila naglo prema zapadu.¹² O njoj piše Ibrišimović već 4. siječnja 1678, kada javlja: “izgleda kao da je cijela Turska kugom (*peste*) opustošena, ali da naš teritorij, milošću Božjom, još nije zaražen”.¹³ O njoj izvještava i 24. veljače 1678. kada navodi “razne strašne novosti iz Turske”, opisujući da “kuga (*pestis*) među njima ne prestaje pobjeđivati, kao da cijela Turska gori, ali da Božjom milošću naše područje ostaje netaknuto i zdravo”.¹⁴ Pet mjeseci kasnije, 28. srpnja 1678, Ibrišimović izvješćuje biskupa o “novostima” da je “kuga (*pestis*) strašno opustošila mnoga mjesta Turskoga carstva”, da je “Pešta potpuno prazna i u njoj je malo ljudi preostalo, a će to uskoro snaći i Budim”, ali da je “naše područje za sada Bog sačuvao i zdravo je sve osim Cernika”, te da “se čuje da ova kuga (*pestis*) prevladava u turskome ratu protiv Rusije”.¹⁵

Epidemija u Štajerskoj i Hauptmaničevo svjedočanstvo

U razdoblju od 1679. do 1683. kužna je epidemija buknila u austrijskim i slovenskim zemljama, a naročito je teško pogodila Štajersku. Golec je stoga naziva štajerskom epidemijom i štajerskom kugom.¹⁶ Travner je skoro uspoređuje s crnom smrću 14. stoljeća.¹⁷ Ta je epidemija svoj vrhunac doživjela 1680. i 1681. Prema

¹⁰ „Novalia haec sunt: regnum Bosnae pestis occupavit, nostrae autem partes sunt sanitissimae“. LOPAŠIĆ 1922: 46.

¹¹ „...quod Bosnensis episcopus ab assumptione in his partibus eo quod tota Bosna gravissima peste infecta fuerit, tandem aliquo tempore ut patriota in hoc nostro conventu moratus sub secreto tam a populo quam et a nobis“. LOPAŠIĆ 1922: 47.

¹² UMEK 1958: 80-84.

¹³ „Quasi tota Turcia peste vastari videtur; nostrum deo favente territorium nondum infectum est“. LOPAŠIĆ 1922: 48.

¹⁴ „Novalia sunt per Turciam diversa et terribilia (...) sed pestis interim illos debellare non cessat, est enim quasi tota Turca inflata; tractus divina misericordia noster adhuc incolumis et sanus praeservatur“. LOPAŠIĆ 1922: 49.

¹⁵ „Novalia haec sunt: Pestis pluribus in locis huius imperii terribilissime grassatur. Pestum iam totaliter vacuum est, ita quod paucae personae remanserunt, sic et Buda breve deveniet; noster tractus deo conservante adhuc sanus praeter Cernichinum est; in bello Turcarum, quod contra Moschivitas est, eadem pestis plurimum dominari auditur...“. LOPAŠIĆ 1922: 51.

¹⁶ GOLEC 2001: 46, 49.

¹⁷ “L. 1679 pa je izbruhnula kuga z nepopisno besnostjo v vsej osrednji Evropi – zlasti v naši banovini [riječ je o tadašnjoj Dravskoj banovini, op. a.] – in na Pirinejskem polotoku, pobrala do l. 1683 več milijonov ljudi in povzročila povsod strahovito paniko. Ta epidemija zaostajala je malo za “crno smrtno” 14. stoletja”. (TRAVNER 1934: 17)

nekim procjenama, arhiđakonat između Drave i Mure, koji je obuhvaćao veći dio Štajerske, u tome je razdoblju imao skoro 12.000 umrlih od kuge.¹⁸ Tu izrazito veliku smrtnost, osim s tadašnjim lošim higijenskim i zdravstvenim uvjetima, Travner povezuje i s ekstremnim vremenskim prilikama, s nestalnim proljećem 1679, s velikim vrućinama i čestim poplavama, te nakon toga izuzetno toplim ljetom i jeseni.¹⁹

Već u siječnju 1679. kuga je zahvatila Beč i tu vladala cijelu godinu.²⁰ O tome piše i Ibrišimović obavještavajući biskupa Borkovića u pismu od 6. rujna 1680. da će krajem listopada 1680. putovati u Beč, te napominje da “se čuje da je kuga (*pestis*) u tim raznim krajevima” i želi “samo da naš Bog Hrvatsku svojom milošću toga oslobodi!”²¹ Kuga je u Beču odnijela u konačnici 77.000 života.²²

Širenju bolesti doprinio je i patent iz siječnja 1680, koji je vrijedio za Graz i ostale štajerske gradove. Patent je preporučio štovanje svetaca, naročito sv. Sebastijana, sv. Franje Ksaverskog i sv. Roka te Djevice Marije, a stanovništvo je pozivano da u što većem broju sudjeluje u procesijama i moli za zdravlje.²³ U svibnju 1680. kuga se pojavila u Ptuju i na Dravskome polju, a sredinom svibnja prodrla je u Graz. Tek tada su se zatvorila gradska vrata, bilo je zabranjeno posjećivanje glazbenih priredbi, kupališta i gostionica. Svi oblici društvenoga života ubrzo su zamrli. Na drugoj su strani crkvena vrata ostajala otvorena, a vjerske su procesije bile dozvoljene.²⁴

Možda je najbolji opis tadašnjeg stanja u Ptuju i okolici dao svećenik Jurij Hauptmanič (Georgius Hauptman, Georg Hauptmann) koji je obnašao dužnost hajdinskog župnika u razdoblju od 1677. do 1695. On je oko 1690. u 53 stiha u heksametru na latinskom jeziku napisao pjesmu *Apologus carminicus de horrenda contagione Pettoviensi* (Pripovijest u stihovima o strašnoj ptujskoj kugi).²⁵ Ako izuzmemo natruhe vergilijevskih opisa prirode i pjesničku slobodu, ostaje činjenica da je Hauptmanič bio suvremenik tadašnje epidemije i da su njegovi stihovi vrijedno svjedočanstvo i izvanredan povijesni izvor.

¹⁸ RADOVANOVIĆ 1994: 209-231.

¹⁹ “Običajno se je pojavila kuga maja in junija, dosegla višek julija in avgusta, pojemala septembra in oktobra in ugasnila pozimi, zlasti će je bilo vreme mrzlo in suho”. (TRAVNER 1934: 24-26)

²⁰ UMEK 1958: 80.

²¹ „Iam pestis in diversis partibus istis auditor, tantummodo deus noster Croatiam sua pietate liberare dignetur“. LOPAŠIĆ 1922: 57.

²² *Medicinska enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 1. izd. s. v. “Kuga”, sv. 6: 253.

²³ “Pozivanje ljudi k množičnemu udeleževanju procesij v času pandemije kuge je bila vse prej kot posrečena rešitev”. GRAHORNIK 2015: 201.

²⁴ GRAHORNIK 2015: 202.

²⁵ *Apologus carminicus* (dalje: AC). Izvornik se pod nazivom *Pesem o kugi* čuva u Zgodovinskom arhivu na Ptuju, pod oznakom: SI_ZAP/0070 Rokopisna zbirka, R-35, Jurij Hauptmanič: Ptujaska kronika, iz leta cca 1690, str. 42-45. Cijeli sadržaj pjesme donosimo u prilogu.

Na početku pjesme Hauptmanič opisuje Ptuj kao grad okružen rijekom Dravom, u trenutku u kojem je u njemu “tisuću bolesti, kuge i grobova” (*morbi et pestes et funera mille*), toliko da mu “ni stotinu pera i stotinu jezika ne bi bilo dovoljno da opiše i najmanji dio te žalosti”.²⁶ U nastavku opisuje protuepidemijske mjere koje su tada bile na snazi: prilazi gradu su blokirani i stavljeni pod stražu, zabranjeno je bavljenje domaćim obrtom i vanjskom trgovinom, a strancima je ulaz u grad dozvoljen samo uz vjerodostojnu putnu ispravu (*subscriptae syngrapha chartae*).²⁷ Trgovci su prepoznati kao mogući prenositelji bolesti te su im zatvoreni prilazni kopneni putevi, a na raskrižjima su postavljeni stražari i križevi kao znakovi da je na tome području kuga. Tamo gdje nije bilo puteva, primjenjivala se taktika spaljene zemlje.²⁸

U skladu s tadašnjim nepoznavanjem uzročnika bolesti, bilo je rašireno vjerovanje da se radi o Božjoj kazni i da su stanovnici sami svojim grešnim načinom života doveli do pošasti. Za ondašnje je ljude posebno bilo strašno što umrle nisu mogli pokapati na uobičajen način danju, na groblju, uz pripadajuće vjerske obrede i dovoljno duboko u zemlju. Pa se tako kaže u stihu: “Koliko li je bilo naricanja, koliko uzdisanja ljudi!²⁹ Uzalud su bili Kristovi vjernici, vikahu, uzalud ispovijedani, uzalud škropljeni na krštenju, ako ne mogu počivati pod posvećenom zemljom.³⁰ Ali, ovu smo kasnu kaznu i ove šibe stvorili sami³¹ dok smo grešnim životom kugu upravo navukli na sebe, previše nesvjesni sudbine”.³²

Sveopća psihoza straha od bolesti i smrti ponegdje je dovođila do otpora zabranama, do fatalizma, razuzdanog ponašanja, prejedanja i opijanja. U stihovima čitamo: “Neka naoružani Arg stražari pred ulazom, neka stražar pokazuje bičeve i brani okupljanje, ništa ih ne straši briga za spas.³³ Okupljaju se i piju dok se

²⁶ „Non hic si calami centum sint, oraque centum, maeroris minimum possem describere partem.“ AC v. 5-6.

²⁷ “Zatvoreni su svi ulazi u grad, mostovi i ceste” (*clausi omnes aditus, clausi pontesque viaeque*), “zatvoren je rad u kući” (*clausae res propriae*), “zatvoreno vanjsko trgovanje” (*commercium clausa per orbem*). “Okrutni stražar” (*excubitore fero*) “prijetećim izgledom i kopljem” (*vultu hastaque minaci*) “zabranjuje ulaz i odbija daleko od granice” (*accessum prohibet lateque a finibus arcet*), “osim ako se ne pokaže potpisani valjani putni list” (*ni bona mostretur subscriptae syngrapha chartae*). AC v. 7-11.

²⁸ “Na dvopućima su postavljeni štap, križevi i danonoćna straža” (*in bivitis positi baculusque crucesque perpetuusque vigil*). “Tamo gdje se nisu mogle postaviti straže, podstaknuti su požari da spale podgrađa” (*quo non potuere locari excubia, iniectis arsere suburbia flammis*). AC v. 12-14.

²⁹ „Quot non sunt gemitus? quot non suspiria plebis?“ AC v. 15.

³⁰ „Frustra se Christi clamabant esse fideles; Frustra confessos, frustra baptismate tinctos, Si modo sub sacra nequeant requiescere terra“ AC v. 16-18.

³¹ „Sed seram hanc poenam virgasque has fecimus ipsi“ AC v. 19.

³² „Dum male vivendo pestem fere traximus ad nos, Amentes in fata nimis“ AC v. 20 -21.

³³ „licet armiger Argus excubet ante fores monstretque flagella satelles. Congressum vetet, nil terret cura salutis“ AC v. 21-23.

stolovi stalno pune, kobne naručuju gozbe i nazdravljaju smrti”.³⁴ Slika stražara kao mitskog Arga, čuvara osuđene Zeusove ljubavnice, čudovišta s očima po cijelom tijelu, od kojih je polovica uvijek budna posebno dočarava duševno stanje u kojem su se ti ljudi nalazili.

Hauptmanič opisuje i simptome bolesti. Osim tada prevladavajućeg naziva *pestis*, koji rabi na početku i na kraju pjesme, on bolest naziva i crnom bolešću (*atra lues*), koja dovodi do masovnog umiranja, a to povezuje i s prehranom – „kobne gozbe“ (*fatales epulas*) i pićem. Opisuje tumore i čireve na koži iz kojih se cijedi sukrvica i gnoj: “Poput poljskih ševa koje se hvataju na mamac, mnoge je u jelu, mnoge u piću odnijela crna bolest”³⁵ Neke je gorući tumor³⁶ neke rastvoreni čir usmratio za samim stolom.³⁷ Mnogi su pronađeni mrtvi u šumama i na poljima raštrkani,³⁸ s gadnom sukrvicom i gnojem koji teku.³⁹ Njih su sahranili jedva pronađeni noćni grobari”.⁴⁰

Liječnici su u svemu tome bili nemoćni.⁴¹ Bolest je kosila staro i mlado, muškarce i žene.⁴² Posebno je emotivan opis gladnog, uplakanog i dehidriranog djeteta na grudima mrtve majke: “Maleni se drži za grudi mrtve majke, prazne bradavice vuče suhim ustima, dozivajući mrtvu majku, tražeći je, jecajući, ali umjesto hranjiva mlijeka, ustima povlači otrov”.⁴³ Ništa manje nije potresan ni prizor čvrstog zagrljaja i posljednjeg poljupca umirućeg bračnog para koji će biti sahranjen u zajedničkome grobu: “Što da kažem kada umiruća žena čvrsto grli zaraženog muža, preklinjući, nestrpljiva da iščupa umirućeg, spojenih usana? Što, kada i ženu jednako ljubi muž i zaziva sudbinu, dajući posljednje posmrtno poljupce i umire? U istom su se udesu oboje našli, dostojni da se u jednome grobu jednako sahrane”.⁴⁴

³⁴ „Conveniunt, potantque, simul mensisque repletis, Fatales mandant epulas, mortemque propinant“ AC v. 24-25.

³⁵ „Non secus ac parices posita capiuntur ab esca. Multos in coenis, multos in potibus ipsis abstulit atra lues“ AC v. 26-28.

³⁶ „quosdam carbunculus ardens“ AC v. 28.

³⁷ „ulcus hians, quosdam mensis extinxit in ipsis“ AC v. 29.

³⁸ „Non pauci in sylvis, passim campisque reperti exanimis“ AC v. 30-31.

³⁹ „turpi sanie, taboque fluentes“ AC v. 31.

⁴⁰ „qui vix invento sunt vespilione sepulti.“ AC v. 32.

⁴¹ “I sami liječnici od izobličienog mnoštva drhte od straha zaprepašteni i silu silom nastoje odbiti”. (*Ipsi sanorum, podalyrica turba magistris, Horrent attoniti, vim vique repellere tentant.*) AC v. 33-34.

⁴² “Sve je uzalud, nema razlike u spolu i dobi:” („Sed cuncta in cassum, nulla hic discretio sexus, Aetatisque fuit.“) AC v. 35-36.

⁴³ „Tenet ubera mortuae matris parvulus et vacuas sicco trahit ore pupillos, Defunctam in clamans matrem quaerentque gemensque, sed lactis victusque loco trahit ore venenum“. AC v. 36-38.

⁴⁴ „Quid dicam, ut strictis teneat amplexibus uxor, Infectum moritura virum stringatque precando, Avelli impatiens morientis pendet ab ore. Quid? quot et uxorem redamans in fata maritus,

Pjesma završava molbom Bogu da se smiluje ljudima te obraćanjem anđelima koje se moli da otjeraju kugu: “Ali, dosta je, o, Višnji! Nebesku srdžbu osjećamo, dobri Isuse, oprosti svijetu, odloži krvavi srp, natopljen s mnogo ljudskoga znoja! Budite nam skloni, o, vjerni duhovi, kojima je povjerena briga za spas vječne naše duše na nebu, i kugu daleko od ovoga mjesta sa svijeta otjerajte!”⁴⁵ Na kraju slijedi Hauptmantičeva potvrda da je on autor pjesme.⁴⁶

Opis protuepidemijskih mjera kao i simptoma bolesti ostavlja otvorenim pitanje je li se doista radilo o kugi, odnosno o bubonskoj kugi?⁴⁷ Naime, spomenute protuepidemijske mjere bile su usmjerene najviše na sprečavanje ulaza stranih trgovaca u grad Ptuj i na obustavu domaćeg obrta, u vrijeme kada su sirova koža, vuna i krzno među najčešćim sirovinama, a njihova prerada učestalo zanimanje. Ne spominje se sprečavanje kontakta među ljudima, zatvaranje stanovništva u kuće ni označavanje zaraženih kuća, kao što je to uobičajeno za kugu. Opisani simptomi na koži, uočavanje povezanosti bolesti s hranom i pićem, dehidriranost, umiranje bolesnika daleko izvan bolesničkog kreveta u polju ili u šumi, vjerojatno prilikom ispaše stoke, sve upućuje da se možda radilo o nekoj drugoj epidemiji. Moguće je da je bila riječ o antraksu.⁴⁸

Invocet, extremis dans oscula posthuma labris, Occidit, in casu tali sunt ambo reperti, Digni qui tumulo pariter tumultentur in uno“. AC v. 40-46.

⁴⁵ „Sed satis o Superi! Caelestes sensimus iras, Parce, precor, bone Jesu orbi, falcem reconde, Sanguineam, multoque hominum sudore madente. Nosque o cura quibus nostris est commissa salutis, Aeternae in caelis animae, geniique fideles, Annuite, et pestem procul hinc ex orbe fugate“. AC v. 47-52.

⁴⁶ “Ovo je ovako sastavio i napisao Juraj Hauptmannič“. (*Haec sic composuit scripsitque Georgius Hauptman.*) AC v. 53.

⁴⁷ Prema T. Buklijaš, “od 1894. kuga je postala bolest jasno definiranoga mikrobiološkog uzročnika, a važnost kliničkih simptoma umanjena je u korist laboratorija. Nakon 1894. dijagnoza kuge nemoguća je bez laboratorija: liječnik na kugu može posumnjati, no bez dokaza Yersinije pestis u biološkom materijalu dijagnoza ne može biti postavljena“. V. BUKLIJAŠ 2002: 91.

⁴⁸ “Čovjek se može zaraziti kroz kožu, nakon konzumiranja zaražene hrane ili udisanjem spora, pa tako nastaju kožni oblik koji je najčešći, plućni antraks ili crijevni oblik antraksa. Nekada su od plućnog antraksa obolijevali radnici koji su prerađivali vunu. Crijevni oblik antraksa može se javiti ako se konzumira zaraženo meso. Obično se na koži javi crvena-smeđa kvržica koja svrbi. Nakon nekoliko dana oko nje razvije se crvenilo i želatinozna otekline, a nakon toga u središtu se razvije otvoreni čir iz kojeg izlazi sukrvica. Na tom mjestu stvori se crna krasta (otuda naziv “crni prišt”). Može se javiti povećanje limfnih čvorova, malaksalost, bolovi u mišićima, glavobolja, vrućica i povraćanje. Kod udisanja spora antraksa početni simptomi mogu nalikovati gripu, no nakon nekoliko dana opće stanje se naglo pogoršava, javljaju se problemi s disanjem, izljev u plućima, a vrlo brzo šok i gubitak svijesti. Plućni oblik je najsmrtonosniji oblik antraksa. Crijevni oblik antraksa obično počinje mučninom i povraćanjem, zatim se javljaju jaki bolovi u truhu, povraćanje krvi, jaki proljev, te se razvije šok. Neliječeni crijevni oblik također može završiti smrću“. <https://www.plivazdravlje.hr/bolest-clanak/bolest/515/Antraks.html#22078> (posjet 15.10.2021)

Prodor epidemije u hrvatske zemlje

Prema Horvatu, kuga je iz Štajerske prenesena u Hrvatsku, naročito u okolicu grada Varaždina, gdje je pomorila mnogo ljudi u selima Vidovec, Ivanec, Križovljan i Gornja Voća, a od kuge su trpjela i neka zagorska sela, naročito Zajezda i Hrašćina.⁴⁹ Slično piše i G. Piasek koji navodi, prema Fancevu, da se kuga pojavila i u župi Novaki, odakle je unesena u grad Varaždin.⁵⁰

Gradsko poglavarstvo Ptuja već je 10. ožujka 1678. upozorilo varaždinski magistrat da ondje vlada zarazna bolest, a vlastelinstvo iz Zavrča 19. ožujka 1678. javlja o epidemijskoj bolesti na svom području.⁵¹ Piasek u ovu godinu stavlja smrt varaždinskog ljekarnika Jallyja, dok drugi izvori navode da je umro 1681, ali potvrđuju da je umro od kuge. Piasek također smatra da 1679. hara kuga u Varaždinu, ali da se o tome malo zna: "Znademo o tome tek toliko da je uz kugu bilo u gradu požara i raznih razbojstava te da je od nje umrlo mnogo ljudi".⁵² On opisuje i tadašnje protuepidemijske mjere u Varaždinu: vlast izdaje razne naredbe radi sprečavanja širenja bolesti i neposlušne kažnjava novčanim kaznama, a biskup Borković građanima Varaždina 1680. dozvoljava gradnju zavjetne kapelice protiv kuge. Također, ban naređuje 30. srpnja 1681. gradu Varaždinu da radi sprečavanja ulaska kuge u grad odgodi održavanje sajmovi, a 15. kolovoza 1681. ban daje posebne upute gradu s istom namjerom".⁵³

Prema zapisima kranjskih staleža, kuga je na vojnokrajiškom području zabilježena 4. rujna 1681.⁵⁴

Unatoč pograničnim stražama, ograničenju prometa⁵⁵ i trgovanja, bilo je mnogo otpora među širokim slojevima stanovništva, što je dovelo do kršenja zabrana i krijumčarenja ljudi i robe,⁵⁶ te se epidemija na taj način širila u susjedna hrvatska područja. Koliko je to kršenje zabrana bilo ustrajno, pokazuje slučaj s otkaziva-

⁴⁹ HORVAT 1931: 352.

⁵⁰ PIASEK I PIASEK 2004: 31.

⁵¹ PIASEK 1975: 69.

⁵² PIASEK 1975: 69. Zanimljivo je da Bazala u *Calendarium pestis* ne spominje ovu epidemiju na varaždinskome području.

⁵³ "Zaštitu tada preuzima država i crkva, jedna novčanim globama, druga zavjetima". V. PIASEK 1975: 69.

⁵⁴ PETRIĆ 2012: 310.

⁵⁵ Već u lipnju 1681. bilo je strogo zabranjeno ploviti graničnom rijekom Savom. V. GOLEC 2001: 46.

⁵⁶ "Razumljivo se s kužnim zaporami na deželnih mejah v prvi vrsti niso strinjali tisti, ki jih je ustavitev prometa prizadela pri opravljanju poklicne dejavnosti. Posledice zaprtja so tako ali drugače občutili zelo široki sloji prebivalstva, zato je bilo temu primerno veliko nasprotovanja in kršenja prepovedi v raznih oblikah tihotapljenja ljudi in blaga mimo kužnih straž". (GOLEC 2001: 45)

njem godišnjeg sajma u Novom Mestu na adventsku nedjelju u prosincu 1681. Novomeški gradski sudac obavijestio je povjerenika u Brežicama o otkazivanju sajma i zamolio ga da o tome obavijesti Hrvate te da se pobrine da nitko ne može prijeći preko Save na sajam. Povjerenik je doista obavijest poslao u Samobor, ali preporuka nije poštivana te se mnogo Hrvata potajno zaputilo u Novo Mesto preko Gorjanaca. Povjerenik je nato pisao novomeškome sucu da svaku sumnjivu osobu otpravi u lazaret (*in ein Lasareth schaffen*) i kazni, a da oduzetu robu kao krijumčarenu spali.⁵⁷

Epidemija se nastavila širiti, pa je iz Hrvatskoga zagorja prešla u Podravinu. Već je spomenut navod R. Horvata da je kuga iz Austrije 1680. doprla u češke zemlje, 1681. dospjela u Ugarsku odakle se početkom 1682. proširila preko Drave u Hrvatsku.⁵⁸ Taj je epidemijski val predstavljao istinsku opasnost i za zagrebačko područje.

Oboljeli franjevci i protuepidemijske mjere u Gradecu

U zagrebačkome su se Gradecu sve vijesti o epidemijama pomno pratile i oprez je stalno bio prisutan. Zagrebački su isusovci u svojoj kronici *Historia Collegii Societatis Jesu in Monte Graeco Zagrabiae Siti*⁵⁹ kroničarski zapis za 1680. završili napomenom da je 26. prosinca iz Beča viđena “fatalna kometa ogromne duljine, kakva nije prije lako viđena; a što će ona donijeti, nastupajuće će godine pokazati”.⁶⁰ Prvi zapis o tadašnjoj epidemiji bilježe tek za 1681. kada pišu da su “zbog opasnosti od zarazne bolesti (*contagiosae luis*), koja je već naglo udarila u Grazu u Štajerskoj, svoju školu otvorili učeničkoj mladeži prvi puta nakon uskršnjih praznika”.⁶¹

Iako svjesni opasnosti, gradečki magistrat ne zatvara gradska vrata kao što je to učinio tijekom prethodne opasnosti od kuge 1647,⁶² samo poziva na poštivanje

⁵⁷ GOLEC 2001: 47.

⁵⁸ HORVAT 1992: 31.

⁵⁹ Izvatke iz ove kronike objavio je F. Fancev 1934. pod naslovom *Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu*, a u ovom radu korišteni su i neobjavljeni dijelovi iz izvornika koji se čuva u NSK u Zbirci rariteta pod signaturom R-7821.

⁶⁰ „...fatalem cometam immanis longitudinis, nec facile antea visae, qui Viennaee primo 26. Decembris, alibi 16a observatus fuit; quid portenderit anni sequentes explicabunt“. FANCEV 1904: 115.

⁶¹ „Ob periculum contagiosae luis, quae iam Graecij in Styria grassabatur, scholae nostrae studiosae juventuti primo post ferias Pacshales patuerunt“. FANCEV 1904: 115.

⁶² Te je godine zbog opasnosti od kuge (*tempore suspitionis pestis*) određeno da budu otvorena samo Kamenita vrata i to samo tijekom dana, a ostala gradska vrata morala su biti zatvorena. Određen je i strogi redosljed stražarenja na Kamenitim vratima, a njime su pod prijetnjom globe bili obuhvaćeni samo gradski sudac, senatori, prisjednici i gradski bilježnik, dakle, najodgovorniji u gradu – članovi gradske uprave. V. MCZ 18: 113-114.

već postojećih propisa i na pojačanu budnost. Prilikom redovne godišnje restauracije magistrata 3. veljače 1682, određeno je da se nastavi sa stražarenjem na gradskim vratima prema uobičajenom redosljedju, osobito u “ovo sadašnje vrlo opasno vrijeme zaraze (*tempore contagionis*)”. Obaveza stražarenja odnosila se isključivo na obične građane: “Građani po redu imaju osobno svakoga dana doći na svaka vrata i pažljivo prema svojoj građanskoj dužnosti i prisezi vjerno stražariti, te su dužni doći tamo odmah u vrijeme kada se vrata otvaraju i ostati tamo dok se vrata ne zatvore. Gospoda prisjednici su zbog svoga položaja i časti za sada te dužnosti oslobođeni, ali ako nužnost bude zahtijevala, i oni će samim time biti obvezni podvrgnuti se toj obvezi. Gospoda plemići i velikaši, koji ovdje imaju kuće i funduše, dužni su platiti za stražarenje prema cjeniku magistrata, osim ako ubirači poreza nisu odredili stražarinu prema fundušima”.⁶³ U svrhu pojačanog nadzora nad kretanjem ljudi u gradu, važna je odredba usvojena istoga dana, kojom se određuje da “mladi i stari ili bilo koje dobi i spola lugalice (*homines vagabundi*), koji nemaju nikakve službe ni sjedišta, čim prije se moraju obvezati na časnu službu ili će biti izbačeni s teritorija grada, a u protivnome će biti uhićeni”.⁶⁴ Uvoz i točenje stranih vina bili su zabranjeni već odredbama iz 1681.⁶⁵

Nakon što je ban Nikola Erdödy saznao da su oboljeli franjevci na Kaptolu, iz svoje se turopoljske utvrde u Želinu 4. rujna 1682. odmah pismom⁶⁶ obratio gradečkom gradskom poglavarstvu. Na pismo je stavio oznaku: *Cito Cito Cito Cito Citissime*. Obavijestio ih je da je “jučer pred sumrak saznao za nedavnu glasinu da je ovamo donesena kužna zaraza (*pestiferam contagionem*) iz Podravine (*ex partibus Podravianis*) koja je buknila u samostanu otaca franjevacu na zagrebačkom Kaptolu”. U nastavku ban piše: “Govori se da su neki od njih pobjegli iz samostana, da je nekolicina umrla od kuge (*peste periere*), a neki još leže bolesni (*in peste decumbere*). Osim toga, pronosi se glas da su dvojica franjevacu primljeni u samostanu opatica”. Ban stoga traži od magistrata da se, “ako je to istina, odmah

⁶³ MCZ 18: 273.

⁶⁴ MCZ 18: 274.

⁶⁵ MCZ 18: 270-271.

⁶⁶ Izvornik se čuva u Državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom HR-DAZG-1/656. Donosimo cijeli sadržaj pisma: „+ Generosi, egregii et nobiles, prudentes item et circumspecti, domini amici observatissimi. Die hesterna sub crepusculum ex partibus Podravianis huc attuli, mox ex volanti fama percepti, pestiferam contagionem in monasterio patrum Franciscanorum in Capitulo Zagrabienensi degentium gliscere, quorum nonnulli ex monasterio profugere, nonnulli peste periere, et aliqui in peste decumbere dicuntur, duos porro Franciscanos ad monasterium Sanctimonialium se recepisse fama refert. Idcirco Vestrae Dominationes confestim sine ulla remora et protelatione (si verum est) attentum monasterium, quo dicti monachi se auscultarunt et receperunt occultant, strictasque vigilias ponant, nullumque ex eodem monasterio exire sinant, verum ibidem contumationis tempus praestolentur, ne ulterius hoc malum ad viscera nimirum totius Regni serpat. In reliquo maneo Earundem Dominationum Vestrarum Amicus paratissimus, Nicolaus Erdeodi mp Sellinii 4 septembris 1682“. Na vanjskoj strani, uz adresu, naznaka: *Cito Cito Cito Cito Citissime*.

bez odlaganja i odugovlačenja, spomenuti samostan u kojem su dotični redovnici primljeni i skrivaju se, zatvori i stavi pod strogu stražu, te da se ni jednome ne dopusti da iz tog samostana izađe dok ne prođe vrijeme kontumacije, kako ne bi ovo zlo dopuzalo u utrobu cijeloga Kraljevstva”.

Tri dana kasnije, 7. rujna 1682. ban ponovno piše članovima gradečkog magistrata i potvrđuje da je primio njihovo pismo iz kojeg “saznaje da su već četvorica otaca franjevaca umrla od kuge (*peste extincti essent*), a da jedan leži bolestan od kužne bolesti (*pestifera contagione decumbit*)”. Ban upozorava da “dosta velika opasnost od njih prijeti cijelome Kraljevstvu” te zato ponavlja svoju naredbu za stavljanjem samostana klarisa u karantenu, unatoč tome što tamo prebjegli franjevci ne pokazuju znakove bolesti: “Ne sumnjam da vrlo poštovani gospodin biskup oko franjevačkog samostana na Kaptolu, a vaša gospodstva oko samostana opatica u gradu, primjenjujete pažljivu skrb i nadzor. Neka su ispovjednik opatica i njegov drug zdravi, kako kažu, ova se bolest (*morbus*) običava pritajiti, te stoga, kako oni, tako i opatice neka ostanu zaključani i opkoljeni stražom sve do kraja razdoblja kontumacije. Neka se ne dopusti da itko iz ovog samostana izađe. Neophodne namirnice neka im se dostavljaju”. Istovremeno, ban obećava da neće zatvoriti luku na Savi: “Što se pak tiče luke, pobrinut ću se da ova ovdje i sada ostane otvorena. Vaša gospodstva neka paze na dani pristup, inače ću se pobrinuti da se potope kako velike tako male lađe pa i same luke na Savi”.⁶⁷

Da su podaci koje je ban imao bili točni, pokazuju i zapisi iz Nekrologija Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda.⁶⁸ Nekrologij sadrži zapis da je već 23. kolovoza 1682. u Zagrebu od kuge umro o. Placid Martin Hueber, Bavarac, propovjednik, u 25. godini života i 5. redovništva. Deset dana kasnije, 2. rujna 1682. od kuge je umro fra Franjo Gaze, Tirolac, u 34. godini života i 11. redovništva, a već 4. rujna 1682. umrli su od kuge fra Konrad Benno Zaum

⁶⁷ Izvornik se čuva u Državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom HR-DAZG-1/657. Donosimo cijeli sadržaj pisma: “+Generosi, egregii, nobiles, prudentes item et circumspecti, domini amici observatissimi. Percepi Vestrarum Dominationum literas, ex quibus informor, quod quatuor iam patrum Franciscanorum peste extincti essent, et unus actu in pestifera contagione decumbit, satis magnum periculum ex his duntaxat toti Regno minatur, non dubito dominum reverendissimum episcopum circa monasterium eorundem patrum Franciscanorum in Capitulo, Vestras autem Dominationes circa claustrum Sanctimonialium in civitate, sedulam curam et inspectionem adhibitor; et licet confessarius Sanctimonialium cum suo socio sani dicantur, hic morbus etiam auscultare se solet, adeoque tam iidem quam Sanctimoniale usque ad effectivum contumatiæ tempus sub arcta custodia oclusi maneant, neque quemquam ex eodem claustro exire sinant, victus necessarius eisdem suppediretur. Quantum autem attinet portum, eundem hic et nunc apertum reliqui curare faciam, caveant tamen Vestrae Dominationes a danda ansa, alioquin tam minores quam majores naves, ipsosque portus Szauo imergi curabo. In reliquo maneo, Earundem Dominationum Vestrarum amicus ad officia paratus, Nicolaus Erdeodi mp Sellinii 7 septembris 1682”.

⁶⁸ Nekrologij se nalazi u Arhivu Provincijalata Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Kaptol 9. Uredio ga je fra Robert Perišić 2014.

iz Münchena, u 23. godini života i 5. redovništva, te o. Paškal Juraj Novak iz Zagreba, u 28. godini života i 5. redovništva. Trojica umrlih redovnika bili su, dakle, stranci iz austrijsko-njemačkih zemalja,⁶⁹ a svi su bili relativno mladi ljudi (prosječna dob umrlih 27,5 godina). To se slaže sa zapisom u isusovačkoj kronici koji ćemo opširnije citirati niže,⁷⁰ gdje se za ove franjevce izričito kaže da su bili studenti, ranije poslani u Varaždin, odakle su se vratili zaraženi.⁷¹ Premda je franjevačko učilište u samostanu u Zagrebu u to vrijeme imalo najviši rang u njihovoj provinciji,⁷² samostan je bio još u obnovi nakon razornog požara 1674. i prema podacima iz rukopisne kronike Franjevačke kustodije i provincije sv. Ladislava kralja (1655-1740)⁷³ vidljivo je da su tih godina, što se samog studija tiče, u zagrebačkom samostanu bili samo profesori teologije, dok su profesori filozofije bili u varaždinskom.⁷⁴ Stoga je svake godine generacija franjevačkih studenata prelazila iz Varaždina u Zagreb.⁷⁵ Horvat, međutim, navodi, a njega slijedi i Bazala,⁷⁶ da su se franjevci iz Kaptola u Zagrebu, “koji su poslije žetve sabirali hranu po hrvatskim selima, da tom milostinjom opskrbe svoj samostan, okužili prigodom te mendikacije”.⁷⁷ To nije posve isključeno, jer su zagrebački franjevci nakon požara u kojem su im od samostana ostali samo goli zidovi doista bili u tako jadnom stanju, da su 1676. milostinju skupljali i u Njemačkoj,⁷⁸ ali ovu tvrdnju je ipak bolje uzeti kao pretpostavku, budući da konkretnih potvrda

⁶⁹ Prisustvo stranaca u redovima franjevaca ne treba čuditi; među učiteljima na filozofskim i na teološkoj školi nalazimo tako u drugoj polovici 17. stoljeća čak i četiri Irca. V. HOŠKO 2002: 38 i dalje.

⁷⁰ V. bilj. 85.

⁷¹ NSK, R-7821: 357.

⁷² Godine 1670. hrvatski su franjevci na općem saboru franjevačkoga reda u Toledu uspjeli ishoditi da filozofska i teološka škola u zagrebačkom samostanu dobiju status generalnog učilišta 2. razreda, što je uključivalo dvogodišnju nastavu u filozofskome učilištu i četverogodišnju u bogosloviji (HOŠKO 2002: 19). Više o nastanku i razvoju Generalnog učilišta u Zagrebu v. HOŠKO 2002: 31-60.

⁷³ Arhiv Provincijalata Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, *Povijest Franjevačke kustodije i provincije Svetoga Ladislava kralja*. Svežanj F-2a, godina 1655-1740. Originalni naziv rukopisne knjige: *Monumenta et processus rerum Custodiae sancti Ladislai Regis in Slavonia: qualiter et ob quas principaliter causas fit diviso per Sedem Apostolicam a Provincia sanctae Mariae Hungariae, molimina adversariorum et obices rerum ac tandem desideratus favente Divina Gratia exitus. Anno Reparatae Salutis 1655. die 15. Decembris.* – dalje: APHFP Monumenta.

⁷⁴ APHFP Monumenta: 206-2013 *passim*.

⁷⁵ Za 1682. godinu je to izričito i rečeno: „...studium philosophicum in conventu Varasdinensi... cuius studentes post absolutam philosophiam, qui ad hoc apti videbuntur...ad studium theologicum Zagrabiam transmittentur“. APHFP Monumenta: 209.

⁷⁶ V. bilj. 88.

⁷⁷ HORVAT 1992: 31.

⁷⁸ HOŠKO 2002: 44.

u sačuvanim izvorima nema. Sigurnije je stoga preuzeti tvrdnju isusovaca da se radilo o studentima koji su bolest donijeli iz Varaždina.

Prema podacima iz iste Franjevačke kronike kustodije i provincije sv. Ladislava kralja, dvojica franjevaca koji su se sklonili u samostanu klarisa bili su Ferdinand Zelničaj (Ferdinandus Zelnicy), ispovjednik opatica (*confessarius monialium*) i voditelj Bratovštine franjevačkog pojasa (*director Congregationis chordigerorum*) te Sebastijan Nohtić, propovjednik opatica (*concionator monialium*).⁷⁹

Kao i građani Gradeca, i zagrebački su isusovci izbjegli epidemiju, te u svome godišnjem izvješću za 1682. navode da se prema njima iskazala Božja dobrotu i da nitko od domaćih nije umro, ali da je većina nastojala ostati zdrava jer je bio ogroman strah među ljudima kada je kužna bolest (*pestifera lues*) napala neko selo pored grada Varaždina, Novaki zvano, te se u kratko vrijeme ondje proširila i u sam grad (Varaždin) dopuzala. Iz toga se razloga njihove škole nikome nisu otvorile od rujna mjeseca.⁸⁰ U nastavku izvornika isusovačke kronike *Historia Collegii Societatis Jesu in Monte Graeco Zagrabiae Siti*⁸¹ za 1682. na stranici 356. i 357. nalazimo zapis da su tijekom te godine isusovci nastavili održavati mise po uobičajenom redu u župnoj crkvi sv. Marka⁸² i u crkvi sv. Katarine, jednako kao i propovijedi na blagdane i nedjelje, a u crkvi sv. Katarine nastavljeni su i uobičajeni podnevni časoslovi šestog časa. Ništa manje nadahnut nije bio ni narod, građani su, uz kratku molitvu isusovaca da se odvрати to zlo kužne bolesti hodili u dugim procesijama prema crkvi svetoga Roka smještenoj na brežuljku izvan grada, što se običavalo određenog dana u tjednu svakoga tjedna. Posjećivali su svete propovijedi i nagnuli u crkvene bratovštine: pred presvetim se oltarskim sakramentom u crkvi svete Katarine molilo blagdanima i nedjeljama, po tri sata ujutro, po dva popodne (po normi kvarantora⁸³).⁸⁴ Kako kaže kroničar, “tolika

⁷⁹ AHPFP Monumenta: 208. Zapis datira od 6. svibnja 1682.

⁸⁰ „Quae autem fuit divina in nos benignitas, nullus ex domesticis obiit, esto plurimum fuerit tentata valetudo et metus ingens in hominibus, cum pestifera lues ad urbem Varasdinensem, pagum quendam Novaki dictum corripuisset et inde non longo post tempore sese latius diffudisset ac in ipsam Urbem demum irrepsisset. Qua de causa scholae nostrae nulli patuerunt a septembri mense, qui ad intium studiosos manu misit“. U: FANCEV 1904: 116-117.

⁸¹ NSK, R-7821: 356-357.

⁸² U župnoj crkvi sv. Marka, koja je osamdesetih godina 17. stoljeća bila u obnovi nakon požara 1674, nalazi se kapela svetih Fabijana i Sebastijana, zaštitnika od kuge. O stanju crkve u godinama nakon požara i o izgledu oltara u samoj kapeli. V. DOBRONIĆ 1992: 57-60.

⁸³ Kvarantore su korizmena pobožnost četrdesetosatnog klanjanja presvetom sakramentu, vezana uz bratovštine.

⁸⁴ „Ecclesia vero nostra omnibus, sive sacrosanctae missae sacrificia spectes (quae cursum solitum tenuerunt) sive verbi Dei praeconia quae singulis festis ac dominicis, in ecclesia Sancti Marci parochialis, populo fuerunt proposita, per nostros, tum etiam in ecclesia nostra, solita hora 6^a duravit. Nec non animatus erat populus, brevi sermone, per nostros, quoties ad avertendum malum luis pestiferae, longo ordine processerunt cives, ad Sancti Rochi aediculam, in colle

pobožnost nije ostala bez plodova. Dva su sela blizu Vukovine obuhvaćena zarazom (*contagionem contraxerant*), a malo kasnije su još dva sela bila zaražena (*infecti fuere*), pa su čak, u Varaždin poslana petorica studenata, malo poslije bili zaraženi te su u franjevački samostan na Kaptolu sa sobom donijeli zarazu (*infectionem secum attulerant*) iz Varaždina. Petorica su od toga zla umrli 4. rujna. Dvoja su samostanska vrata zazidana, sedam je franjevaca unutra ostalo s gvardijanom, a ostali su odande noću pobjegli. Otac ispovjednik opatica sa svojim je drugom pobjegao u opatički samostan u Gradecu, čija je vrata zaključao gradski magistrat. U Gradecu pak nijedna osoba nije bila zaražena niti je bolest prodrla izvan franjevačkog samostana na Kaptol. Toliko mogu postići predane molitve i pobožnost koja je za sve dovoljna!”⁸⁵

Ova slika grada koji provodi naredbe vlasti, donosi i vlastite mjere distanciranja od mogućih nositelja bolesti, ali u prvi plan stavlja duhovni boj protiv bolesti najbolje nam još jednom govori o mentalitetu toga vremena i sredine. Dakako, ovo svjedočanstvo dobivamo kroz isusovačku optiku, ali nedvojbena je predanost i aktivna uključenost kako naroda kao skupa pojedinaca, tako i grada kao organizirane cjeline upravo u ovakvom načinu borbe. Uostalom i sama crkvice svetog Roka izgrađena je na općinskom brežuljku blizu grada (Penezna Gorica) kao zavjetna kapela, zahvala stanovnika Gradeca za prestanak prethodnog vala epidemije kuge 1647-1648. Svecu zaštitniku od kuge počeli su je graditi čim je kuga prestala.⁸⁶ U središnjem kamenu okvira portala uklesana je godina 1655, na zvonu u drvenom tornjiću stoji godina 1665, a na drvenoj ploči na desnom zidu od oltara zapisano je da je kapelu posvetio zagrebački biskup Martin Borković 1682.⁸⁷ Bilo je to 26. srpnja – u pravi čas – neposredno prije no što će se nova epidemija naći na vratima Zagreba. Nije isključeno, naravno, ni da je opća situacija opasnosti od kuge u širem okruženju utjecala na konačni dovršetak zavjetne crkvice i požurila njenu posvetu.

extra moenia sitam quod certa die hebdomadae profesta fieri solebat in singulas hebdomadas. Frequentata sacra tribunalia et ad sacram synaxim affluxus fuit: coram venerabili altaris sacramento preces instituta, festis ac dominicis in nostra ecclesia (ad normam 40 horarum precum) ternis mane, binis a meridie, horis“. NSK, R-7821: 356-357.

⁸⁵ „Nec optato fructu caruit devotio, siquidem pagi duo prope Vukovina contagionem contraxerant, unde et duo alii, paulo post infecti fuere; ac tandem etiam Varasino missi, quini studentes, ad monasterium Sancti Francisci in Capitulo situm, infectionem secum attulerant, ex dicta Urbe, ubi Septembri mense, quinis hoc malo extinctis, monasterii binae fores obmuratae fuere, septeni intus cum guardiano mansere, caeteris hinc inde, de nocte dilapsis. Pater autem confessarius Monialium cum socio ad monasterium Sanctimonialium in Civitate irrepsisset, earumque fores civicus Magistratus occlusisset. In Civitate tamen malo hoc ne unica quidem persona afflata fuit; nec in Capitulo ultra monasterium patrum Franciscanorum, lues erupit. Tantum devotae preces possunt, et Pietas, quae est ad omnia utilis!“ NSK, R-7821: 357.

⁸⁶ DOBRONIĆ 1992: 180.

⁸⁷ KOCI I KULENOVIĆ 2013: 140.

Bazala u *Calendarium pestis* bilježi 1682: “zavlada kuga u Zagrebu, te je usprkos svih mjera opreza prodrla čak u Gornji grad”,⁸⁸ a slično i Horvat: “kuga se pod jesen 1682. uvukla i u Gornji grad”.⁸⁹ To, kako smo vidjeli, ipak nije točno. Franjevci prebjegli u samostan klarisa nisu oboljeli niti su prenijeli zarazu,⁹⁰ što nam potvrđuje banovo pismo od 7. rujna 1682. kao i kroničarski zapis isusovaca koji se odnosi na 1682.

Ipak, isusovci su nastojali otvoriti svoju školu što prije, te su u tom smislu djelovali kod biskupa Borkovića i kod bana Erdödyja. Gradski se magistrat tome protivio smatrajući da epidemija još traje na području markuševčke župe svetog Šimuna pod Brdom,⁹¹ kako to možemo zaključiti iz pisma koje im je ban poslao 11. siječnja 1683.⁹² Ban ih obavještava da je njihovo pismo u kojem su ga upozorili da je kužna zaraza (*pestifera contagio*) još uvijek prisutna oko crkve svetog Šimuna pod Brdom (*circa ecclesiam Sancti Simonis Sub Monte*) proslijedio na uvid biskupu te da im stoga nije mogao ranije odgovoriti. Nakon što mu je biskup poslije provedene istrage o toj zarazi (*de dicta contagione*) odgovorio

⁸⁸ Bazala u nastavku piše kako se “tvrdilo da su je na Kaptol donijeli franjevci koji su poslije žetve sakupljali po selima hranu i milostinju”, da je “u njihovu samostanu na Kaptolu oboljelo nekoliko redovnika” te da je nakon toga “nastala panika”, da ih se “većina razbježala”, a da je “nekoliko redovnika prebjeglo u ženski samostan na Gornjem gradu, te je tako kuga s Kaptola prenesena u Gornji grad”. Iako je prema banovoj naredbi “straža zaista čuvala izlaze iz samostana, na taj se način više nije moglo spriječiti širenje zaraze”. V. BAZALA 1962: 76.

⁸⁹ v. HORVAT 1992: 31.

⁹⁰ Iz franjevačkog Nekrologija (PERIŠIĆ 2014) saznajemo i o toku njihova daljnjeg života: o. Ferdinand Zelničaj, definitor, umro je 22. siječnja 1687. u Čakovcu, u 56. godini života i 38. godini redovništva, a o. Sebastijan Martin Nohtić iz Varaždina, propovjednik, umro je 3. veljače 1714. u Ivaniću, u 62. godini života i 43. godini redovništva.

⁹¹ U zapisu za 1682. godinu, Bazala bilježi da je “od okolnih mjesta najviše stradao Markuševac, koji je te godine bio gotovo posve opustošen”. V. BAZALA 1962: 76.

⁹² Izvornik se čuva u Državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom HR-DAZG-1/683. Donosimo cijeli sadržaj pisma: „ + Generosi, egregii, nobiles, prudentes et circumspecti, amici observatissimi. Literas Vestrarum Dominationum nuper ad me datas, in quibus mihi notificaverant quod nimirum circa ecclesiam Sancti Simonis Sub Monte pestifera contagio pululasset, mox domino reverendissimo episcopo in specie transmisi, exindeque neque Vestris Dominationibus ad easdem, usque in praesentiatum quidquam solidi rescribere potui. Quia vero dominus reverendissimus episcopus, in suis ad me datis perscribit, quod videlicet idem, cum Venerabili Capitulo serio de dicta contagione indagari curaverit, verum nil tali repertum est, adeoque non video rationem, cur apertio scholarum arceri deberet, siquidem et Varasdini patres Jesuiti habituri essent scholas, exindeque minus timendum erit ex illis partibus. Proinde Vestris Dominationibus notifico, admodum reverendo patri rectori Collegii Zagrabiensis, admissam esse apertionem scholarum, ut easdem cum bona et accurata animadvertione inchoet, quo in passu neque Dominationibus Vestris aliquis suspitionis nodus suboriri debet, siquidem et pagi hic vicissimi, in quibus pestis grassari inceperat, ex omnibus partibus custodiuntur, ipsi quoque salubrium locorum hominum vitant consortium, adeoque easdem scholas libere inchoare Vestras Dominationes sinant. In reliquo maneo. Earundem Dominationum Dominationum Vestrarum amicus ad officia paratus, Nicolaus Erdeodi mp, Sellinii 11 Januarii 1683“.

da ništa takvoga nije otkriveno, ban ne vidi razloga da se ne otvore škole, tim više što su i u Varaždinu isusovci namjeravali održavati nastavu, što znači da je i tamo umanjen strah. Stoga ban obavještava magistrat, a istovremeno i rektora zagrebačkog kolegija da je dozvoljeno otvoriti škole, ali neka počnu s punim oprezom. Istovremeno, ban umiruje magistrat da nije potrebno išta sumnjati jer se sva susjedna sela u kojima je kuga (*pestis*) počela bjesnjeti (*grassari*), sa svih strana nadziru, a i oni sami izbjegavaju društvo ljudi iz zdravih krajeva, te neka magistrat dopusti da škola slobodno počne.

Isusovački kroničarski zapis za 1683. pomalo slavodobitno bilježi da su “s budnom pažnjom i u suradnji biskupa Martina Borkovića i grofa bana Nikole Erdödyja, a nakon što se uvidjelo da se Božjom dobrotom kužna bolest (*pestilentem luem*) stišava, bez da se kasnije širi preko Kraljevstva, poglavari Družbe odlučili u suglasnosti i uz odobrenje prijeimenovane presvijetle gospode, otvoriti škole kako učena mladež ne bi dugo bila bez literarnoga pouka, te su ih i otvorili 12. siječnja tekuće godine iako je gradski magistrat prevrnuo svaki kamen da do toga ne dođe”.⁹³ Razumljiva je bojazan magistrata jer je, po riječima samoga isusovačkog kroničara, uskoro “vesela mladež dohrlila u grad, njih više od sedam stotina”.⁹⁴

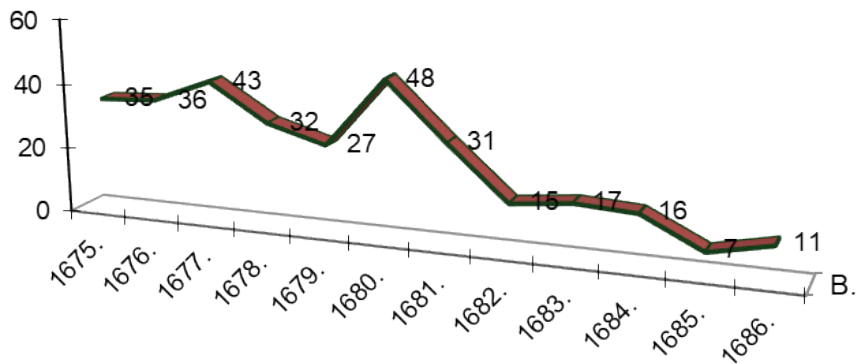
Iako gradečki magistrat, osim onih po naredbi bana, ne donosi nikakve posebne odredbe koje bi ukazivale da je situacija izvanredna, činjenica jest da je ova epidemija došla samo nekoliko godina nakon katastrofalnog požara 1674. Grad se tek oporavljao, kuće su se iznova gradile, ali još uvijek je bilo mnogo zgarišta i napuštenih funduša. Što je točno djelovalo kao dodatni remetilački faktor, ne možemo sa sigurnošću zaključiti, ali nekih je posljedica bilo. Promet nekretninama u Gradecu tijekom 1682. i 1683. se prepolio, kako nam to svjedoče protokoli fasija, odnosno Gradski zapisnik nakon požara 1674.⁹⁵ Iako je požar 1674. bio jedna od najvećih katastrofa koja je uopće mogla zadesiti Gradec, promet nekretninama sljedećih pet godina, od 1675. do 1679, bio je stabilan, u prosjeku je bilo upisivano oko trideset i šest fasija godišnje, što možemo pratiti na grafu.⁹⁶

⁹³ „Postquam visum est divinae bonitati anni superioris pestilentem luem extinguere, ne se late Regnum effunderet, cooperante etiam vigili cura episcopi Martini Borković ac comitis bani Nicolai Erdeödi, visum etiam fuit Superioribus Societatis consentientibus praenominatis illustrissimis personis ac approbantibus, ne studiosa juvenus diu profectu litterario careat scholas aperire, quas et aperuit 12^a die mensis Januarii anni currentis, esto omnem moveret lapidem Magistratus civicus, ne id fieret“. U: FANCEV 1934: 116-117.

⁹⁴ „Affluxit itaque laeta juvenus... et numerum septingentessimum superavit“, FANCEV 1934: 117.

⁹⁵ „Protocollum Liberae Regiae Civitatis Montis Graecensis Zagradiensis post infoelicem ete generalem eiusdem Civitatis conflagrationem... 1680-1686“, MCZ 23.

⁹⁶ Prema MCZ 23: 7.



U 1679. godini, koju, kako smo vidjeli, prate ekstremne vrućine, suša, nerodica i glad, broj zabilježenih fasija pada na samo dvadeset i sedam, da bi već 1680. skočio na svoj maksimum, četrdeset i osam fasija. To je, zapravo, bila rasprodaja svega što se moglo prodati kako bi se donekle sanirale posljedice nerodice i gladi iz prethodne godine te kako bi se ujedno postupalo prema odluci magistrata o obvezi gradnje kuća na napuštenim fundušima.⁹⁷ Već prva godina epidemije u Štajerskoj praćena je jakim padom prometa nekretninama u Gradecu, na samo trideset i jednu fasiju tijekom 1681. U to je vrijeme i kraljevski liječnik Matija Križaj u Gradecu kupio alodij i vrt,⁹⁸ kao i sam ban Nikola Erdödy,⁹⁹ a najviše su nekretnina kupili ionako bogati senatori Nikola Tribinac i Ivan Uzulin.¹⁰⁰ Negativan se trend nastavio i epidemijske 1682, kada je prijavljeno samo petnaest fasija, a 1683. tek neznatno više, sedamnaest fasija. Ovdje se možemo zapitati koliko je i kako psihoza nesigurnosti i straha od bolesti utjecala na odluke pojedinaca o kupoprodaji nekretnina.¹⁰¹

⁹⁷ Odluka je donesena 1678. V. MCZ 18: XXXIV.

⁹⁸ MCZ 23: 81-82.

⁹⁹ MCZ 23: 98-100.

¹⁰⁰ MCZ 23: 83-105 *passim*.

¹⁰¹ Opširnije o fasijama i prometu nekretninama u Gradecu 1680-1686, v. MCZ 23: 7-12.

Zaključak

U hrvatskoj je historiografiji primijećeno kako o epidemijama na hrvatskome prostoru postoji relativno mali broj obavijesti, bar u trenutno poznatim izvorima, a i stupanj istraženosti je ograničen.¹⁰² Ovaj je članak pokušaj da se proširi krug postojećih obavijesti o epidemiji 1682, da se usporede postojeći dostupni izvori i u širem kontekstu ocijeni krizni menadžment gradečkoga gradskog poglavarstva u danim okolnostima. Navedena epidemija koja je došla do zagrebačkoga Kaptola i pred vrata Gradeca, dio je ciklusa epidemijskih valova koji su krenuli 1679. iz austrijske prema slovenskoj Štajerskoj da bi preko Ptuja došli do Varaždina i okolice te dalje pravicima prema Podravini i Hrvatskome zagorju do Markuševca i drugih sela na zagrebačkome području. Matične knjige umrlih za to razdoblje nisu sačuvane te ne možemo utvrditi broj žrtava u ruralnim naseljima na zagrebačkome području. Službeno su potvrđena samo četiri smrtna slučaja u franjevačkom samostanu na Kaptolu, u razdoblju od 23. kolovoza do 4. rujna 1682. dok se peti samostanski bolesnik oporavio. Osumnjičenici izbjegli iz kaptolskog samostana u samostan klarisa na Gradecu nisu bili bolesni te je zaraza u Gradecu time izbjegnuta.

Veliku ulogu u upoznavanju s tadašnjim prilikama imaju narativni izvori suvremenika, naročito župnika Hauptmaniča i zagrebačkih isusovaca koji su izvještavali precizno i detaljno. Hauptmanič, iako u pjesmi pomalo pretjeruje, uočava detalje, ne zaboravlja nabrojati mjere koje je donijela tamošnja zemaljska i gradska vlast, ali i oslikati strah i paniku među lokalnim stanovništvom. Njegovo svjedočanstvo jedini je izvor koji opisuje simptome bolesti koju prvi put zahvaljujući njemu možemo pobliže upoznati. Isusovci, iskusni i relativno sigurni iza zidina Gradeca i svoga samostana, vjerno prenose što su čuli. Tri pisma bana Erdödyja dopunjuju sliku i definiraju pravo stanje stvari. Ban je imao razgranatu mrežu uhoda, bio je izvrsno informiran i djelovao je brzo. Njegova usklađenost s biskupom Borkovićem i bespogovorna suradnja gradečkog magistrata rezultirali su brzom i sinkroniziranom akcijom koja je izolirala bolesne i potencijalne prenositelje bolesti. Magistrat je bio pozoran već od početka te godine i te ga vijesti nisu zatekle. Nadzor svih gradskih vrata bio je pojačan, u gradu nije bilo učenika iz drugih krajeva niti su stranci mogli ući neprimijećeno ili se zadržavati besposleni. Nije bilo potrebe da se grad stavlja u dodatnu izolaciju, da se prekidaju lanci opskrbe ni zatvaraju gradske luke. Poduzete mjere bile su sasvim dovoljne. Epidemija je ostala lokalizirana na ruralna područja pred Gradecom i Kaptolom te u samome gradu nije bilo bolesnih ni panike, život nije stao. Stanovništvo se borilo protiv bolesti jedinim poznatim načinom;

¹⁰² PETRIĆ 2012: 318.

molitvama i procesijama. U crkvi sv. Marka štovali su sv. Fabijana i Sebastijana, na Peneznoj gorici pohodili su kapelicu sv. Roka. Isusovci su toliko vjerovali u moć molitve protiv kuge da su požurili otvaranje svojih škola i pri tome je nemoguće ne primijetiti napetost koja se ocrtava između njih i gradskog magistrata. Ban je stao na njihovu stranu, svjestan da ima situaciju pod kontrolom. Dvanaesti siječnja 1683. možemo proglasiti danom kada je ova epidemija na Gradecu i Kaptolu formalno završila.

Prilog: Apologus carminicus

De horrenda contagione Pettoviensi.¹⁰³

- Magnus ubi lato decurrit gurgite Dravus,
Pettovii ad muros rigans confinia circum,
Dravus Styriacae non ultima gloria terrae,
Hic morbi, et pestes, et funera mille sequuntur;
- 5 Non hic si calami centum sint, oraue centum,
Maeroris minimum possem describere partem,
Clausi omnes aditus, clausi pontesque viaeque,
Clausae res propriae, commercia clausa per orbem,
Excubitore fero, qui vultu, hastaque minaci
- 10 Accessum prohibet, lateque a finibus arcet;
Ni bona monstretur subscriptae syngrapha chartae,
Quin immo in biviiis positi baculusque crucesque
Perpetuusque vigil: quo non potuere locari
Excubiae, iniectis arsere suburbia flammis.
- 15 Quot non sunt gemitus? quot non suspiria plebis?
Frustra se Christi clamabant esse fideles;
Frustra confessos, frustra baptismate tinctos,
Si modo sub sacra nequeant requiescere terra,
Sed seram hanc poenam, virgasque has fecimus ipsi,
- 20 Dum male vivendo pestem fere traximus ad nos,
Amentes in fata nimis: licet armiger Argus
Excubet ante fores, monstretque flagella satelles.
Congressumque vetet, nil terret cura salutis.
Conveniunt, potant, simul mensisque repletis,

¹⁰³ Zgodovinski arhiv u Ptujju. Jurij Hauptmanič: Ptujjska kronika, iz leta cca 1690. SI_ZAP/0070 Rokopisna zbirka, R-35. *Apologus carminicus de horrenda contagione Pettoviensi - Pripovijest u stihovima o strašnoj ptujjskoj kugi* (str. 42-45).

- 25 Fatales mandant epulas, mortemque propinant.
 Non secus ac parices posita capiuntur ab esca.
 Multos in coenis, multos in potibus ipsis
 Abstulit atra lues quosdam carbunculus ardens
 Ulcus hians, quosdam mensis extinxit in ipsis.
- 30 Non pauci in sylvis passim campisque reperti
 Exanimes, turpi sanie, taboque fluentes.
 Qui vix invento sunt vespilione sepulti.
 Ipsi sanorum, podalyrica turba magistri,
 Horrent attoniti, vim vique repellere tentant,
- 35 Sed cuncta in cassum, nulla hic discretio sexus,
 Aetatisque fuit: tenet ubera mortuae matris
 Parvulus, et vacuas sicco trahit ore pupillos,
 Defunctam inclamans matrem quaerentque gemensque.
 Sed lactis victusque loco trahit ore venenum.
- 40 Quid dicam, ut strictis teneat amplexibus uxor,
 Infectum moritura virum stringatque precando,
 Avelli impatiens morientis pendet ab ore.
 Quid? quot et uxorem redamans in fata maritus
 Invocet, extremis dans oscula posthuma labris
- 45 Occidit, in casu tali sunt ambo reperti,
 Digni qui tumulo pariter tumultentur in uno,
 Sed satis o Superi! Caelestes sensimus iras,
 Parce precor bone Jesu orbi, falcemque reconde
 Sanguineam, multoque hominum sudore madentem,
- 50 Nosque o cura quibus nostris est commissa salutis,
 Aeternae in caelis animae, geniique fideles,
 Annuite, et pestem procul hinc ex orbe fugate.
 Haec sic composuit, scripsitque Georgius Hauptman.

Bibliografija

Neobjavljeni izvori

Državni arhiv u Zagrebu. Fond Poglavarstvo slobodnog kraljevskog grada Zagreba, HR-DAZG-1/656, HR-DAZG-1/657, HR-DAZG-1/683.

Zgodovinski arhiv u Ptujju. Jurij Hauptmanič: Ptujjska kronika, iz leta cca 1690. SI_ZAP/0070 Rokopisna zbirka, R-35. *Apologus carminicus* str. 42-45. Kratica: AC.

Arhiv Provincijalata Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, Zagreb. *Monumenta et processus rerum Custodiae sancti Ladislai Regis in Slavonia: qualiter et ob*

quas principaliter causas fit diviso per Sedem Apostolicam a Provincia sanctae Mariae Hungariae, molimina adversariorum et obices rerum ac tandem desideratus favente Divina Gratia exitus. Anno Reparatae Salutis 1655. die 15. Decembris. – Povijest Franjevačke kustodije i provincije Svetoga Ladislava kralja. Svežanj F-2a, godina 1655-1740. Kratica: APHFP Monumenta.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica. Historia Collegii Societatis Jesu in Monte Graeco Zagrabiae Siti. Zbirka rariteta, NSK R-7821.

Objavljeni izvori

BARTAL, Antonius. 1901. *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*. Leipzig.

DOBRONIĆ, Lelja, Branka MOLNAR (ur.). 2004. *Povijesni spomenici grada Zagreba – Monumenta historica civitatis Zagrabiae svezak 23: Gradski zapisnik nakon požara 1674. Nastavak (1680-1686)*. Kratica: MCZ 23.

FANCEV, Franjo (ur.). 1934. Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu. *Starine JAZU XXXVII*: 1-176.

LASZOWSKI, Emil (ur.). 1949. *Povijesni spomenici grada Zagreba – Monumenta historica civitatis Zagrabiae svezak 18: Zapisnici sjednica (Obnove Gradske uprave, prosvjedi i odluke): od 1604-1700*. Kratica: MCZ 18.

LOPAŠIĆ, Radoslav (ur.). 1922. Slavonski spomenici za XVII. viek. Pisma iz Slavonije u XVII. vieku (1633-1699). *Starine JAZU XXX*: 1-177.

PERIŠIĆ, fra Robert (ur.). 2014. *Nekrologij*. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda.

Literatura

BAZALA, Vladimir. 1962. *Calendarium pestis (II), Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* 2/2: 72-87.

BUKLIJAŠ, Tatjana. 2002. Kuga: nastajanje identiteta bolesti. *Hrvatska revija* 2/2: 90-95 <https://www.matica.hr/hr/326/KUGA:%20NASTAJANJE%20IDENTITETA%20BOLESTI/> (posjet 15.10.2021)

DOBRONIĆ, Lelja. 1992. *Slobodni i kraljevski grad Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga.

GOLEC, Boris. 2001. Kužne epidemije na Dolenjskem med izročilom in stvarnostjo, *Kronika (Ljubljana)* 49/1-2: 23-64.

GRAHORNIK, Matjaž. 2015. Demografska in zemljiškoposestna podoba Dravskega polja v drugi polovici 17. stoletja. Magistarski rad. Sveučilište u Mariboru. <https://core.ac.uk/download/pdf/67585528.pdf> (posjet 11.10.2021.)

HORVAT, Rudolf. 1931. Hrvatski državni liječnici u XVII. vijeku. *Liječnički vjesnik* 4: 352-370. <https://library.foi.hr/dbook/cas.php?B=1&item=S01101&godina=1931&broj=00004&page=352> (posjet 12.10. 2021.)

HORVAT, Rudolf. 1992. *Prošlost grada Zagreba*. Zagreb: August Cesarec.

HOŠKO, Franjo Emanuel. 2002. *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- KOCI, Iva, Sena KULENOVIĆ. 2013. Skriveno u vidljivom – istraživanja oltara iz kapele sv. Roka na Rokovu perivoju. *Portal - Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda* 4: 139-151. <https://hrcak.srce.hr/file/181154> (posjet 12.10.2021.)
- Medicinska enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 1. izd. s. v. „Kuga“.
- PETRIĆ, Hrvoje. 2012. Mikroorganizmi, epidemije i liječenje bolesti u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji u 17. stoljeću i početkom 18. stoljeća. *Cris* 14/1: 306-319.
- PIASEK, Gustav. 1975. Neki podaci o kugi u Varaždinu i okolici od XVI do XVIII stoljeća. *Godišnjak Gradskog muzeja* 5: 67-76.
- PIASEK, Gustav, Martina PIASEK. 2004. Varaždinsko zdravstvo u 17. stoljeću. *Archives of Industrial Hygiene and Toxicology* 55/1: 25-34. <https://hrcak.srce.hr/file/793> (posjet 11. 10. 2021.)
- RADOVANOVIĆ, Sašo. 1994. Slovenske župnije v arhidiakonatu med Dravo in Muro 1645-1685. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor)* 2: 209-231. https://www.sistory.si/cdn/publikacije/8001-9000/8000/1994_2_%c4%8casopis%20za%20zgodovino%20in%20narodopisje.pdf (posjet 1.10. 2021.)
- SKENDEROVIĆ, Robert. 2021. Epidemije kuge u Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća kao povod za početak organiziranja javnozdravstvenoga sustava. *Povijesni prilozi* 60: 77-95.
- TRAVNER, Vladimir. 1934. *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana: Življenje in svet. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-TVZUEW4Y/1732a5fa-01e6-4737-aa22-bb05ebad99eb/PDF> (posjet 10. 10. 2021.)
- UMEK, Ema. 1958. Kuga na Štajerskem v letih 1679-1683. *Kronika (Ljubljana)* 6/2: 80-84.

The Plague on Zagreb's Doorstep 1682-1683

The paper follows the epidemic wave which spread in 1679 from Austrian towards Slovenian Styria, and then, continuing through Ptuj and Varaždin, moved in the directions of Podravina and Croatian Zagorje, reaching Markuševac and other villages in the Zagreb region. A description of the disease and its devastating impact on the Ptuj region is taken from a unique and preserved source, the Latin poem about the plague by the Hajdina parish pastor, Jurij Hauptmanič. The paper then focuses on the situation in Zagreb in the summer and autumn of 1682 and the beginning of 1683, analysing Jesuit and Franciscan sources, the Croatian Viceroy's letters, decisions by the Gradec City Council, as well as economic indicators. The paper concludes that the epidemic's penetration of the city was avoided by proper crisis management. In doing so, the paper rectifies certain hitherto expressed views in historiography, according to which the plague was also present in Gradec. Sources, however, show that it remained restricted to the Franciscan monastery at Kaptol, and that the only victims were four friars in that very monastery, in

August and September 1682. They were Franciscan students, sent to Varaždin, where they were infected by the plague (or possibly during mendication in the villages), and they died shortly after returning to the monastery at Kaptol. Some of the Franciscans scattered whilst some stayed in the Kaptol monastery, but two escaped to the Poor Clares' convent at Gradec. On 4 September 1682, the Croatian Viceroy ordered that both the Monastery and the Convent be placed under heavy guard. The doors of the Kaptol monastery were to be bricked up, and the Gradec convent was to be locked, while ensuring the delivery of food and water. The Gradec City Council implemented the Viceroy's orders, but did not introduce additional measures apart from ordering citizens to keep guard at the city gates while they were open during the day, and that all vagrants and vagabonds be immediately put to employment in the city or banished. The Viceroy left open the city's ports on the border river of Sava, with strict adherence to the precautionary measures. The measures taken were adequate, because, apart from the Franciscan victims, nobody got infected in either Gradec or Kaptol. The disease remained restricted to a few surrounding villages. At the behest of the Jesuits, the Viceroy ordered that schools could again be opened on 12 January 1683, which essentially announced the end of the epidemic in the Zagreb region.

Keywords: Zagreb, plague, epidemic, 17th century, year 1682, Jurij Hauptmanič, Styrian plague, Ptuj, Varaždin, Gradec, Franciscans, Jesuits, crisis management

Ključne riječi: Zagreb, kuga, epidemija, 17. stoljeće, 1682. godina, Jurij Hauptmanič, štajerska kuga, Ptuj, Varaždin, Gradec, franjevci, isusovci, krizni menadžment

Zvezdana Sikirić Assouline

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
zsikiric@ffzg.hr

Branka Molnar

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
branka.molnar@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2021.

Poseban broj

*Prema povijesti „nevidljive“ prijetnje: epidemije i
pandemije u Srednjoj Europi i Mediteranu*

Special Issue

*Towards an History of “Invisible” Threat: Epidemics
and Pandemics in Central Europe
and the Mediterranean*

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Gosti urednici/Guest Editors

Nikola Anušić i Filip Šimetin Šegvić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

*Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /
Executive Editor for Publications Exchange*

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*